

Operele lui Jacques Bongars în bibliotecile din Transilvania

Dr. ELENA DAMIAN
Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir,” București
Facultatea de Drept, Cluj-Napoca

Résumé

Les œuvres de Jacques Bongars dans les bibliothèques de Transylvanie

Jacques Bongars (1554 - 1612) est l'un des plus importants auteurs de la Renaissance française. Etant un passionné collectionneur d'inscriptions latines et en poursuivant son désir de s'informer, il a visité notre pays et son journal fait preuve de ses impressions. Il a été un grand amateur de livres et sa riche bibliothèque a été très renommée. Les œuvres de cet humaniste et diplomate, connues et appréciées non seulement en France, ont circulé aussi sur le territoire de la Transylvanie. Quelques exemplaires de valeur se trouvent dans trois grandes bibliothèques de Cluj-Napoca et de Târgu Mureș. Leur présence témoigne de l'intérêt de l'intellectualité transylvaine pour les ouvrages de ce prestigieux érudit français et leur mise en valeur nous a semblé nécessaire.

Mots-clés: *Jacques Bongars, humaniste, diplomate, Renaissance française, Transylvanie, bibliothèque*

Printre cei mai importanți autori ai Renașterii franceze se numără, cu siguranță, și Jacques Bongars. Operele sale, cunoscute și apreciate nu doar în Franța, ci și în întreaga Europă, au ajuns și pe meleagurile noastre, aflându-se la loc de cinste în câteva mari biblioteci din Transilvania.

Jacques Bongars (seigneur de Bauldry et de la Chesnaye/Bongarsius Jacobus, Orléans, 1554 - Paris, 1612), erudit și diplomat, s-a născut într-o familie calvinistă și a fost crescut în spiritul Reformei, al cărui adept înfocat va rămâne până la sfârșitul vieții. Încă de la vârsta de zece ani, a plecat în Germania, la școlile din Marburg și Jena, unde a început să studieze antichitatea greco-latină. Pasionat de disciplinele filologice, elev al vestitului

umanist Juste Lipse (Lipsius Justus, Brabant, 1547 - Louvain, 1606), a devenit comentatorul și editorul erudit al lui Trogius Pompeius și al altor autori latini. A studiat, de asemenea, la Strasbourg și la Orléans literatura, la Bourges, dreptul, urmând cursurile celebrului jurisconsult Jacques Cujas (1522 - 1590), iar istoria l-a pasionat de mic. Din dorința de a-și aprofunda cunoștințele umaniste, a plecat la Roma, petrecându-și cea mai mare parte a timpului în Biblioteca Vaticană.¹

Bongars a revenit în Franța și a tipărit, la Paris, în 1581, Justinus, *Trogi Pompei Historiarum Philippicarum epitoma de manuscriptis codicibus emendatior et prologis auctior. In aemdem not. excepciones chronologicae et variarum lectionum libellus*, „o lucrare de mare erudiție [...] însoțită de un bogat aparat critic.”²

În anul 1585, el a plecat într-o călătorie de studii, însoțit de prietenul său Guillaume Lenormand. După ce a vizitat Italia, Germania și Olanda, în drum spre Constantinopol a străbătut Ungaria, Transilvania și Țara Românească. Însărcinat cu numeroase misiuni diplomatice la curțile protestante și pe lângă Uniunea principilor germani din tabăra reformată, viața sa a fost un pelerinaj continuu, când în Germania, când în Danemarca, când în Olanda sau Anglia. Deși era un reformat convins, Jacques Bongars a continuat să lucreze pentru Henric de Navarra, care devenise Henric al IV-lea, și atunci când acesta a trecut la catolicism. În anul 1588, Bongars a fost ambasador în Anglia pentru regina Elisabeta, iar începând din anul 1593, a fost numit ministru rezident în Germania (până în 1610). Cei peste douăzeci și cinci de ani pe care i-a petrecut mereu pe drumuri i-au șubrezit sănătatea,

¹ Vezi *Grand Larousse Encyclopédique en dix volumes*, Paris, Librairie Larousse, 1960, vol. II, p. 227; *La Grande Encyclopédie. Inventaire raisonné des sciences, des lettres et des arts, par une société de savants et de gens de lettres*, sous la direction de M. Berthelot, vol. I-XXXI, Paris, H. Lamirault et C-ie, Editeurs, 1885-1902, vol. VII, p. 284.

² *Călători străini despre Țările Române*, vol. III. Volum îngrijit de Maria Holban (redactor - responsabil), M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, Editura Științifică, 1971, p. 149.

dar și-a găsit, totuși, timpul necesar ca să pregătească pentru tipar și să publice numeroase și valoroase lucrări.³

Dintre cele mai importante lucrări elaborate, editate sau comentate de Jacques Bongars, amintim:

- Justinus, *Trogi Pompei Historiarum Philippicarum epitoma de manuscriptis codicibus emendatior et prologis auctior*, Lutetiae Parisiorum, 1581, in-8°.
- *Rerum Hungaricarum scriptores varii historici, geographici...*, Francofurti, 1600, in-folio.
- *Gesta dei per Francos, sive Orientalium expeditionum et regni Francorum Hierosolymitani scriptores varii...*, Hanau, 1611, in-folio (o culegere de cronici privitoare la cruciade).

După moartea lui Jacques Bongars, i-au fost publicate scrisorile, mai întâi în limba latină (*Epistolae*, Leiden, 1647) și, apoi, în franceză (*Lettres de M. de Bongars, résident et ambassadeur sous le roi Henri IV, traduites en français* [par Brianville], Paris, 1668 - 1680, 2 vol., in-12° ; *Lettres latines*, Paris, Charles Osmont, 1694, și *Lettres... nouvelle édition* [par J. - J. Bernard], La Haye, 1695, in-12°). Scrisorile sale au fost apreciate ca fiind „pline de interes, utile pentru istoria timpului său.”⁴

De asemenea, i-au fost tipărite și unele extrase de poezii din secolele al XII-lea, al XIII-lea și al XIV-lea, culese din manuscrisele sale: *Extraits de*

³ Vezi *Călători străini despre Țările Române, op. cit.*, p. 149 - 150; *La Grande Encyclopédie. Inventaire raisonné...*, *op. cit.*, p. 284; *Grand Larousse Encyclopédique en dix volumes, op. cit.*, p. 227; *The New Encyclopaedia Britannica*, Board of editors, Mortimer J. Adler, Waren E. Preece, Philip W. Goetz, ..., 15th edition, vol. I-XXIX + 2 vol. Index + guide, Chicago-London, Encyclopedia Britannica, Inc., 1994, vol. II, Micropaedia. Ready Reference, p. 358; Pierre Bayle, *Dictionnaire historique et critique*, sixième édition, revue, corrigée et augmentée. Avec la vie de l'auteur, par Mr. Des Maizeaux (vol. I, A-B), Basel, chez Jean Louis Brandmuller, 1741, p. 604.

⁴ Pierre Larousse, *Grand Dictionnaire universel du XIX-e siècle français, historique, géographique...*, vol. I-XV + III vol. Supplément, Paris, Administration du Grand Dictionnaire Universel, 1865-1890, vol. II (1867), p. 964.

quelques poésies des 12e, 13e et 14e siècles, tirées des manuscrits de Bongars, Lausanne, 1759, in-8°. ⁵

Jacques Bongars a fost și un mare iubitor de cărți. Câteva exemplare ale unor valoroase opere care i-au aparținut profesorului său Jacques Cujas au intrat în biblioteca sa. Bogata sa colecție de cărți și manuscrise a fost donată, în parte, în anul 1632, Bibliotecii orașului Berna (Bibliotheca Bongarsiana). Cel care s-a ocupat de donație a fost Jacques Graviset, al cărui tată fusese prieten apropiat al lui Bongars. Un inventar al acestei colecții a fost alcătuit în 1634 și revăzut mai târziu de profesorul Hermann Hagen, de la Universitatea din Berna, care a extras materiale interesante despre viața diplomatului protestant, publicate sub titlul *Iacobus Bongarsius, Ein Beitrag zur Geschichte der gelehrten Studien des 16 - 17 Jahrhunderts*, Berna, 1874. O parte mai mică din colecția bongarsiană se găsește împrăștiată în diferite arhive din Paris, la Biblioteca Institutului Francez, la Biblioteca de la Sorbona și, mai ales, la Biblioteca Națională. Câteva manuscrise ale sale se află la Muzeul Britanic din Londra. Folosindu-se de aceste surse, Léonce Anquez a publicat o biografie definitivă a lui Bongars în lucrarea *Henri IV et l'Allemagne*, Paris, 1887. ⁶

În Biblioteca din Berna, s-a păstrat și jurnalul călătoriei lui Bongars (ms. no 468, f.7a-13b), publicat pentru prima oară în anexă la lucrarea *Iacobus Bongarsius, Ein Beitrag zur Geschichte der gelehrten Studien des 16 - 17 Jahrhunderts* de Hermann Hagen, Berna, 1874, 76 p.

⁵ Vezi *Dictionnaire des Lettres Françaises. Le seizième siècle*, publié sous la direction de Monseigneur Georges Grente. [colaboratori]: Albert Pauphilet, Louis Pichard, Robert Barroux, Paris, Arthème Fayard, Editeur, 1951, p. 119; *Biographie universelle, ancienne et moderne...*, ouvrage entièrement neuf, rédigé par une société de gens de lettres et de savants, vol. V, A Paris, chez Michaud Frères, libraires, de l'Imprimerie de L. G. Michaud, 1812, p. 103-104 ; *La Grande Encyclopédie. Inventaire raisonné...*, op. cit., p. 284; *The New Encyclopaedia Britannica*, op. cit., p. 358.

⁶ Vezi *Dictionnaire des Lettres Françaises. Le seizième siècle*, op. cit., p. 119; *La Grande Encyclopédie. Inventaire raisonné...*, op. cit., p. 284-285; Pierre Bayle, *Dictionnaire historique et critique*, op. cit., p. 605.

Partea referitoare la călătoria lui Bongars în Transilvania a fost redactată la noi de W. Wattenbach în *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde* (Sibiu, 1874, pp. 354 - 380), sub titlul *Iakob Bongars Reise durch Siebenbürgen*, însoțită de o traducere în limba germană, cu note de Eugen von Friedenfels, fără a cuprinde însă și descrierea cetății Satu Mare, al cărei text apare la noi acum pentru prima oară.⁷ În opinia lui Nicolae Iorga, Jacques Bongars este „unul dintre cei mai importanți oameni de știință din a doua jumătate a veacului al XVI-lea. Pentru întâia oară, avem a face cu un om foarte învățat, care străbate țara noastră.”⁸

Jurnalul lui Bongars este important atât datorită personalității autorului, cât și faptului că Transilvania începe să fie tot mai cunoscută, să se bucure de o reputație deosebită în Apus. Bongars era un bun cunoscător al antichității clasice, un pasionat culegător de inscripții, iar Transilvania, unde se păstrau multe urme romane, l-a atras o dată în plus.⁹

Bongars a venit în Transilvania cu dorința de a se informa și a înregistrat tot ceea ce i s-a spus, a notat tot ceea ce i s-a părut important. Bongars avea scrisori de recomandare de la Felician de Herberstein (nobil de origine austriacă, ? - înainte de 1 iulie 1591, arendaș al minelor de la Căvnic) către consilierii principelui de la Alba Iulia și către conducătorii sașilor din Sibiu și Brașov. A avut relații de prietenie cu medicul brașovean Paul Kertz, „tovarășul său de discuții filologice și istorice.”¹⁰ Paul Kertz i-a dăruit o colecție de inscripții romane din Transilvania care erau, de fapt, cele cuprinse în 1550 de Reichersdorffer în *Chorographia Transsylvaniae*. Printre oamenii întâlniți de el în Transilvania și menționați în jurnal, se află

⁷ *Călători străini despre Țările Române, op. cit.*, p. 150. Nicolae Iorga a publicat direct după ms. 468 din Berna partea referitoare la călătoria lui Bongars în Țara Românească în colecția *Hurmuzaki*, vol. XI (1517-1612), cap. CCCXVII, București, 1900, p. 190-192.

⁸ Nicolae Iorga, *Istoria Românilor prin călători*, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Adrian Angheliescu, București, Editura Eminescu, 1981, p. 166.

⁹ Vezi *Ibidem*.

¹⁰ *Călători străini despre Țările Române, op. cit.*, p. 150.

eruditul Gyulai Paul (secretar al regelui Stefan Báthori, apoi consilier al lui Sigismund Báthori, executat din porunca acestuia în 1592), judele regal de la Sibiu, Albert Huet, judele de la Braşov, Lucas Kirscher, cancelarul Kovácsoczy Farkas (executat în 1594, din porunca lui Sigismund Báthori), medicul Giorgio Blandrata (consilier de stat al lui Sigismund Báthori), iezuitul Ioan Leleszi (preceptorul principelui Sigismund Báthori), Felician de Herberstein şi alţii.¹¹

Pe lângă preocupările arheologice ale lui Bongars trebuie menţionate şi cele filologice, respectiv încercările sale de a explica numele de *valah*, considerat de el „drept o formă echivalentă a numirii de gal.”¹²

Aşadar, „jurnalul [lui Bongars] este un itinerar preţios îmbogăţit cu o seamă de informaţii culese sau primite la faţa locului şi cu o prezentare de ansamblu, marcând terminarea călătoriei prin Transilvania ca şi cea prin Ţara Românească.”¹³ Transilvania şi climatul moral de aici sunt descrise de autor cu multă căldură.¹⁴

Dintre lucrările elaborate, editate sau comentate de J. Bongars, câteva exemplare valoroase se păstrează şi în unele mari biblioteci transilvănene, precum cele din Cluj-Napoca (Biblioteca Academiei Române. Filiala Cluj-Napoca/ BACJN şi Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga”/

¹¹ Vezi *Ibidem*, p. 151.

¹² *Ibidem*, p. 152. Pentru preocuparea lui J. Bongars de a explica numele de *valah*, vezi şi Adolf Armbruster, *Romanitatea Românilor. Istoria unei idei*, Bucureşti, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1972, p. 93 şi 134-135; I. C. Chiţimia, *Probleme de bază ale literaturii române vechi*, Bucureşti, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1972, p. 181-182.

¹³ *Călători străini despre Ţările Române, op. cit.*, p. 152.

¹⁴ *Relatarea călătoriei prin Transilvania şi Ţara Românească. 1585*, în *Călători străini despre Ţările Române, op. cit.*, p. 154-163. Traducerea s-a făcut după textul francez publicat de H. Hagen (Berna, 1874) şi cel publicat de W. Wattenbach (Sibiu, 1874). Vezi p. 154, în *op. cit.* Vezi şi N. Iorga, *Istoria Românilor prin călători, op. cit.*, p. 166-171.

BCUCJN) sau Târgu Mureș (Biblioteca Județeană Mureș. Biblioteca „Teleki - Bolyai”/ BTBTGM).¹⁵

Jacques Bongars - filolog

Autor:

- *Excerptiones chronologicae ad Justini Historias accommodatae*, în: Justinus, Marcus Junianus, *De historiis philippicis et totius mundi originibus* ..., Londini, Impensis R. Clavel, H. Martlock, ..., 1701, in-8° (BACJN, cota: B 6000; exemplarul i-a aparținut lui Timotei Cipariu).

- *Excerptiones chronologicae ad Justini Historias accommodatae*, în: Justinus, Marcus Junianus, *Historiarum Philippicarum et totius mundi originum et terrae situs, ex Trogo Pompeio liber XLIV*..., Lipsiae, în Libraria Veidmania, 1757, in-8° (BACJN, cota: B 6274; exemplarul i-a aparținut lui Timotei Cipariu).

- *Idem* (BACJN, cota: C 74142).

- *Idem* (BACJN; cota R 116839).

- *Libellus variarum lectionum*..., în: Justinus, Marcus Junianus, *Historiarum Philippicarum*..., Lipsiae..., 1757, in-8° (BACJN; cota: B 6274; exemplarul i-a aparținut lui Timotei Cipariu).

- *Idem* (BACJN, cota: C 74142).

- *Idem* (BACJN; cota R 116839).

- *Variarum lectionum libellus*, în: Justinus, Marcus Junianus, *Trogi Pompeii historiarum philippicarum epitome*, Francofurdi, apud Joannem Wechelum, 1591, in-16° (BTBTGM; poziția J 63 din catalog¹⁶).

¹⁵ Cercetarea noastră s-a limitat, deocamdată, doar la orașele Cluj-Napoca și Târgu Mureș, urmând a fi continuată și în alte mari biblioteci din Alba Iulia, Sibiu, Aiud și altele.

¹⁶ *Catalogus Librorum Sedecimo Saeculo Impressorum Bibliothecae Teleki-Bolyai Novum Forum Siculorum/ Catalogul cărților tipărite în secolul al 16-lea din Biblioteca Teleki-Bolyai*, Tg. Mureș, red. Sebestyén

Editor sau comentator:

- Justinus, Marcus Junianus, *Trogi Pompeii historiarum philippicarum epitome*. (Ed. Jacques Bongars, Franciscus Modius),..., Francofurti, apud Joannem Wechelum, 1591, in-16° (BTBTGM; poziția J 63 din catalog).
- Justinus, Marcus Junianus, [*Historia ex Trogo Pompeio*]. (Ed. Jacques Bongars), s.l., typ. et a. [c. 1670 - 1690], in-12° (BTBTGM).
- Justinus, Marcus Junianus, [*Historiarum Philippicarum et totius mundi originum et terrae situs, ex Trogo Pompeio, libri XLIV, cum notis selectissimis variorum, ..., Bongarsii, ..., Editio accuratissima, ...*], Amstelodami, apud Ludovicum et Danielem Elzevirios, 1669, in-8° (BACJN; cota: B 4603. Exemplarul i-a aparținut lui Timotei Cipariu).
 - *Idem* (BACJN; cota: C 84899).
 - Justinus, Marcus Junianus, *De historiis philippicis et totius mundi originibus*..., Londini,..., 1701, in-8° (BACJN; cota: B 6000. Exemplarul i-a aparținut lui Timotei Cipariu).
 - Justinus, Marcus Junianus, *Historiae Philippicae. Ex nova recensione Ioannis Georgii Graevii cum ejusdem castigationibus. His accedunt noate Jacobi Bongarsii, ...*, Lugd. Batavorum, C. Boutesteyn, I. du Vivie, I. Severinum et A. de Swart, 1701, in-8° (BCUCJN; cota: 100438).
 - Justinus, Marcus Junianus, *Historiarum Philippicarum*..., Lipsiae, ..., 1757, in-8° (BACJN; cota: B 6274. Exemplarul i-a aparținut lui Timotei Cipariu). Este o ediție „*ultracompletă târzie*,” cum o numește Ana Selejan.¹⁷ Trogus Pompeius (sec. I a.Chr. - sec. I p.Chr.), istoric roman, a scris o primă istorie universală în 44 de cărți, intitulată *Historia Philippicae*, care nu s-a păstrat în original, ci într-o formă prescurtată, al cărei autor a fost Justinus

Spielmann Mihály, Ambrus Hedvig, Balász Lajos, Ovidia Mesaroș, I-II, Tîrgu Mureș, Biblioteca Județeană Mureș, 2001, p. 388 - 389.

¹⁷ Ana Selejan, *Cartea străină veche și arta lecțiunilor*, în *Biblioteca și cercetarea*, XI, Cluj-Napoca, 1987, p. 243. Această ediție se păstrează și la Biblioteca „Astra” din Sibiu.

Marcus Junianus (istoric roman sec. III p.Chr.). Demn de remarcat este și faptul că această istorie a popoarelor lumii îi include și pe daci. Mulți cercetători din secolele XVI - XVIII „și-au încercat arta critică, arta scholastică și erudiția cu *Historia Philippica*.”¹⁸ Printre aceștia, se numără și Bogarsius, Gronovius, Modius, Vossius, Graevius și mulți alții. Primul mare editor al acestei opere a fost eruditul francez Jacques Bongars.¹⁹

- *Idem* (BACJN, cota: C 74142).
- *Idem* (BACJN; cota R 116839).

J. Bongars - istoric

Jacques Bongars este editorul unui important volum de izvoare istorice ungare cu titlul:

- *Rerum Hungaricarum scriptores varii. Historici, geographici*, Francofurti, apud heredes Andreae Wecheli, Claudium Marnium et Ioan. Aubrium, 1600, in-folio, [16], 631, [37] p., 2 sign. typogr. Lucrarea se păstrează în câte un exemplar în toate cele trei biblioteci cercetate:

- la BACJN: cota BMV U 543/c;
- la BCUCJN: cota 0702;
- la BTBTGM: poziția R 19 din catalog;²⁰ cu ex libris: *Teleki*.

Exemplarul care se păstrează în colecțiile Bibliotecii „Teleki - Bolyai” din Tîrgu Mureș i-a aparținut savantului și profesorului (la colegiile din Alba Iulia și Cluj) Apáczai Csere János (1625 - 1659). Numele lui Apáczai apare pe foaia de titlu: *Johannis Chierj Apacii Albae Juliae ao 1654 mense Decembri*. Cercetătorul Spielmann Mihály afirmă: „cert este că Apáczai a achiziționat cartea încă la Alba Iulia în decembrie 1654 când funcționa ca profesor al clasei de poezie în

¹⁸ *Ibidem*, p. 242.

¹⁹ Vezi *Ibidem*, p. 245 și 249.

²⁰ Vezi *Catalogus Librorum Sedecimo Saeculo Impressorum Bibliothecae Teleki-Bolyai Novum Forum Siculorum/ Catalogul cărților tipărite în secolul al 16-lea din Biblioteca Teleki-Bolyai, op. cit.*, p. 99-100.

colegiul academic întemeiat de principele Gabriel Bethlen.”²¹ Începând din noiembrie 1656, a fost rector la Colegiul din Cluj. După moartea sa, multe din cărțile lui au ajuns în proprietatea unor colegi. Lucrarea *Rerum Hungaricarum scriptores varii...* ajunge în posesia profesorului clujean Stephan Pauli (1630? - 1672), iar pe pagina de titlu apare și nota de posesor: *Ex libris Stephani Pauli*.²²

Printre autorii cuprinși în această lucrare, îi menționăm pe Thuróczi János, Ransanus Petrus, Janus Pannonius, Bizarus Petrus, Jacobinus Johannes (notarul Clujului, 1573 sau 1574 - 1603), Reichersdorffer Georg (umanist sas, notar al Sibiului) și alții.

În anexa volumului său de izvoare istorice ungare, Jacques Bongars a publicat colecția de inscripții latine din Transilvania: *Appendix ad res Hungaricas, in qua Transylvanicae inscriptiones veteres nonnullae et annales exscripti de templis Leutshoviensi et Coronensi* (p. 617 - 631).

Scrisoarea din data de 1 martie 1597, adresată prietenului său Guillaume Lenormand, cel care l-a însoțit în călătoria sa, constituie o prefață pentru colecția de inscripții în limba latină din Transilvania, inscripții care i-au relevat stăpânirea romană în Dacia și fondul latin al românilor. Împreună cu acest „frate Guillaume,” autorul dorește să-și amintească momentele petrecute în timpul călătoriei pe meleagurile noastre și persoanele pe care le-a întâlnit; sunt mărturisiri care se află și în jurnalul său. Această scrisoare (în care își expune opinia despre semnificația numelui de *valah*), cât și colecția de inscripții romane²³ au fost cuprinse de J. G. Schwandner în lucrarea *Scriptores Rerum Hungaricarum...*, vol. III, Viena, 1768 (p. 197 - 208).

²¹ Spielmann Mihály, *Contribuții la reconstituirea bibliotecii personale a lui Apáczai Csere János*, în *Biblioteca și cercetarea*, VII, Cluj-Napoca, 1983, p. 209.

²² Vezi Spielmann Mihály, *op. cit.*, p. 210-211; alte amănunte interesante despre acest exemplar vezi și la p. 212-213.

²³ Vezi traducerea în limba română, în *Călători străini despre Țările Române*, *op. cit.*, p. 164-170.

Un capitol aparte îl reprezintă *scrisorile* lui Jacques Bongars, publicate după moartea sa. Am identificat următoarele ediții:

- ***Epistolae***..., Lugd. Batav., ex off. Elzavirorum, 1647, in-12°, o ediție deosebit de valoroasă, prima în limba latină (BTBTG; cu ex libris: *Teleki*).
- ***Lettres***..., A la Haye, 1681, in-12° (BCUCJN; cota: 34959).
- ***Lettres latines***..., A Paris, chez Charles Osmont, 1694, in-8° (BTBTGM; cu ex libris: *Teleki*).
- Bongars, Jacques et Lingelsheim, Georg Michael, ***Epistolae***, Argentorati, ex off. Josiae Staedelii, 1660, in-12° (BTBTGM).

Jacques Bongars a fost apreciat de contemporanii săi, fiind socotit „*un om foarte onest, un savant remarcabil*.”²⁴ Eruditul Isaac Casaubon (1559 - 1614) îl stima în mod deosebit, iar istoricul și magistratul Jacques-Auguste de Thou (1553 - 1617) afirma: „*Jacques Bongars, calvinist, aflându-se la Roma [...] și-a propus să răzbuie onoarea Franței [...] și s-a achitat de acest lucru într-un mod atât de curajos încât merită să ocupe un loc de seamă în Istorie*.”²⁵ Tipograful și editorul Paul Estienne (1566 - 1626), fiul umanistului tipograf Henri II Estienne (1531 - 1598), din celebra familie de tipografi erudiți Stephanus, editând și tipărind operele lui Pindar (1599, text în limbile greacă și latină, in-4°),²⁶ a apelat la celebrul său cumnat, Isaac Casaubon, ca să-l asiste la editarea unui nou text grec, iar Epistola sa dedicatorie i-a fost adresată umanistului protestant Jacques Bongars, cu respectul cuvenit.²⁷

Prezența celor 15 ediții (din secolele XVI-XVIII), în 24 de exemplare (14 exemplare la BACJN, 7 exemplare la BTBTGM și 3 exemplare la BCUCJN), ale operelor lui Jacques Bongars (elaborate, editate sau

²⁴ *Biographie universelle, ancienne et moderne, ..., op. cit.*, p. 103.

²⁵ Pierre Bayle, *op. cit.*, p. 606.

²⁶ S-ar părea că această ediție este prima tipărită de Paul Estienne. Versiunea latină a preluat-o din ediția tipărită de tatăl său, în 1586, in-16° (poziția 214, p. 175-176, din catalogul lui Fred Schreiber). Este cea dintâi și singura ediție Pindar a lui Paul Estienne in-4°, toate celelalte ediții ale operelor lui Pindar fiind în formatul in-16° (1600, 1612, 1626). Vezi Fred Schreiber, *The Estienne. Catalogue*, New York, E.K. Schreiber, 1982, poziția 268, p. 219.

²⁷ Vezi *Ibidem*.

comentate de el), în cele trei biblioteci menționate este o mărturie a faptului că lucrările acestui prestigios erudit francez din epoca Renașterii au fost colecționate, citite și apreciate de intelectualii transilvăneni. Exemplarele sunt bine păstrate, unele sunt legate artistic, au ex-libris-uri și multe însemnări manuscrise, iar punerea lor în valoare ni s-a părut necesară. Ele au aparținut unor reprezentanți de seamă ai culturii transilvănene, precum Timotei Cipariu, Sámuel Teleki, Apáczai Csere János sau Stephan Pauli.²⁸

²⁸ Bibliografie suplimentară: Adams, H.M., *Catalogue of Books printed on the Continent of Europe, 1501-1600 in Cambridge Library*, vol. I-II, Cambridge, 1967; Cioranescu, Alexandre, *Bibliographie de la littérature française du seizième siècle*, Paris, Librairie C. Klincksieck, 1959; Damian, Elena, *Catalogul cărților autorilor francezi din secolul al XVI-lea în colecțiile Bibliotecii Academice Clujene* (catalog în lucru); *Histoire de l'édition française. Le livre conquérant. Du Moyen Age au milieu du XVIIe siècle*, sous la direction de Roger Chartier et Henri-Jean Martin, Paris, Fayard/Promodis, 1989; Hotea, Meda Diana; Kovács Mária; Soporan, Emilia-Mariana, *Catalogul cărții rare din colecțiile Bibliotecii Centrale Universitare „Lucian Blaga” (sec. XVI-XVIII)*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2007; Ionescu, Nicolae, *Despre uciderea lui Mihaii-Voda Viteazulu*, în *Analele Academiei Române*, seria II, tom VII, sect. II, Memorii și notițe, București, Tipografia Academiei Române, 1883, p. 1-10. Sub titlul *Tractatus Italicus de Giorgio Basta et Walachiae defectione*, N. Ionescu a publicat o scrisoare a lui J. Bongars referitoare la uciderea lui Mihaii Viteazul, scrisoare care se afla printre manuscrisele autorului francez, păstrate în biblioteca orașului Berna. Scrisoarea a fost redactată de J. Bongars la 15 zile după uciderea domnitorului român, în limba italiană. Textul în limba italiană și traducerea în limba română le găsim în acest articol (p. 2-5); Nicolae Iorga, *Histoire des relations entre la France et les Roumains*, Paris, Librairie Payot et cie, 1918, p. 47-50; Jakó Zsigmond, *Philobiblon transilvan. Studii*, București, Editura Kriterion, 1977; *A Kolozvári Akadémiai Könyvtár RMK-Gyűjteményeinek Katalógusa. Catalogul colecțiilor Biblioteca Maghiară Veche a Bibliotecii Academiei Cluj-Napoca*, editor Sipos Gábor. Cluj-Napoca, Scientia/ Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române, 2004; Puiu, Sidonia; Daisa, Dora, *Biblioteca lui Timotei Cipariu. Catalog*, I-V, Cluj-Napoca, Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române, 1990; Sipos Gábor, *A Kolozsvári Református Kollégium Könyvtára. A XVII. Században*, Szeged, Scriptum KFT, 1991.